

УДК 340+001

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.29>**Людмила Міхневич,**

канд. юрид. наук, доцент,

завідувач кафедри конституційного та муніципального права

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ВИКЛАДАННЯ ТОРГОВОГО ПРАВА В УКРАЇНСЬКИХ ВИШАХ РАНЬОГО РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Здійснено аналіз викладання та обсягів вивчення торгового права на правових факультетах інститутів народного господарства в 1920–1930-х роках. Встановлено, що в епоху нової економічної політики торгове право перебувало в стані розквіту. Юристи вивчали як загальний курс торгового права, так і різноманітні спекурси, назви яких та обсяги навчального часу часто змінювалися. Показано, що в Київському інституті народного господарства обов'язковими курсами були «Торгове право» та «Промислове право», згодом – «Торгово-промислове право». Інтенсивність занять була досить високою: по 6 годин лекції та по 4 години практичних занять щотижня. Додатково вели й спекурси: вексельне, конкурсне, біржове, морське та річкове право. Практичні навички студенти здобували на семінарах підвищеного типу із господарського права та біржового права.

З'ясовано, що у Харківському інституті народного господарства навантаження з торгового права становило третину всього навчального часу. Тут вивчали дві базові дисципліни: «Торгове право» та «Промислове право». В переліку спецкурсів містилися торгове транспортне право та вексельне право. Особлива увага приділялася практичним заняттям, факультетивам та семінарам підвищеного типу. Важливо, що для торгового-правового семінару підвищеного типу планувалося 10 годин на тиждень. Встановлено, що в Одеському інституті народного господарства, крім торгового та промислового права, обов'язковою дисципліною було «Морське право». Його викладали по 4 години на тиждень. Традиційними формами занять були лекції, практичні заняття, семінари, факультативи. Діяв і семінар підвищеного типу з торгового права.

Виявлено, що хоч торгове право було широко представлене в початкових планах правових факультетів інститутів народного господарства Києва, Харкова та Одеси, вже до 1930 р. його викладання було зведено лише до однієї дисципліни – «Торгово-промислове право», а згодом і зовсім припинено.

Ключові слова: торгово-промислове право, господарське право, біржове право, вексельне право, конкурсне право, морське право.

Постановка проблеми. У XIX ст. торгове право як наука і навчальна дисципліна активно розвивалося в стінах юридичних факультетів університетів та ліцеїв. Вже на початку XX ст. його вивчали студенти спеціалізованих вишів (юридичних і комерційних інститутів) та юридичних факультетів жіночих курсів [1]. Принципово нові підходи до розуміння торгового права сформувалися в умовах радянської політики. Якщо в дореволюційний час тривала дискусія про дуалізм цивільного та торгового права та ідеї виокремлення вексельного, біржового, акціонерного права в окремі галузі, то нові методи радянського господарювання в 1920-х роках виявили проблему співвідношення цивільного, торгового та господарського права. Торгове право розглядалося як складник господарського права, а сам термін «господарське право» використовували для механічного перенесення західноєвропейської концепції

торгового права на радянський ґрунт, а іноді як рівнозначний терміну «цивільне право». Не було єдності думок й щодо місця в системі права промислового, вексельного, біржового, акціонерного, морського торгового права. Іноді вони розглядалися як окремі інститути цивільного права, іноді як складові частини торгового права чи господарського права, іноді – як самостійні галузі. Ці дискусії в тогочасній літературі сформували низку ідей і концепцій. Однак в процесі заперечення приватної власності торгове право стало неактуальним і поступово було вилучене з навчальних планів радянських вишів. Однак для сучасників корисним може стати досвід викладання юристам цієї галузі права в ранній радянський період.

Аналіз публікацій. Хоча в літературі зустрічаються окремі розвідки про провідних комерціалістів (праці О.П. Подцерковного) чи творчі здобутки київських учених [2],

становлення та розвиток торгового права як навчальної дисципліни на правових факультетах інститутів народного господарства Києва, Харкова та Одеси, які презентували юридичну освіту в 1920-х р., не вивчалось.

Метою статті є виявлення особливостей викладання торгового права вченими правових факультетів інститутів народного господарства Києва, Харкова та Одеси в 20–30-х рр. XX ст. та введення в науковий обіг маловідомих наукових джерел із даної проблеми, що дозволить відтворити досвід тогочасних освітян у сфері торгового права.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що торгове право в 1920-х роках в епоху нової економічної політики перебувало в стані розквіту. На правових факультетах трьох інститутів народного господарства (Київського (далі – КІНГ), Харківського (далі – ХІНГ), Одеського (далі – ОІНГ)) в досить великому обсязі викладали як загальний курс дисциплін, так і різноманітні спецкурси. Проте, як свідчать архівні джерела, навчальні плани інститутів майже щороку змінювалися, отже, назви цих дисциплін та обсяги навчального часу часто корегувалися.

Так, спочатку навчальний план правового відділення КІНГ відтворював класичну університетську освіту, отже, торгове право було обов'язковим для його студентів. Водночас, зберігаючи традиції Київського комерційного інституту (КІНГ став його правонаступником), студенти інших факультетів вивчали ще й вексельне, конкурсне, морське та річкове право [3, арк. 2–32]. З 1922/23 н. р. студенти-другокурсники обох (судового та адміністративного) відділень тоді вже окремого правового факультету КІНГ слухали лекції з «Торгово-промислового права» (перший триместр по 4 години щотижня, наступні два триместри – по 2 години щотижня). З другого триместру розпочиналися й практичні заняття (по 2 години щотижня), які читали два триместри на другому курсі та один триместр – на третьому. Студенти судового відділення додатково ще два триместри вивчали вексельне та конкурсне право (по 2 години щотижня) [4, арк. 80]. У 1923/24 н. р. торгово-промислове право перенесли на третій курс (читали по 4 години лекцій та по 2 години практичних занять щотижня). Такий же обсяг дисциплін вивчали студенти нового господарсько-юрисконсультського відділення.

Наступного року на судовому відділенні години були збільшені (лекції 6 годин щотижня один триместр та практичні заняття по 4 години щотижня два триместри), а для адміністративного відділення зменшені

(лекції 4 щотижневі години один триместр, практичні заняття по 2 години щотижня два триместри) [5, арк. 189–190]. Господарсько-юрисконсультське відділення того року не працювало. У навчальних планах на 1925/26 н. р. вже знаходимо дві самостійні дисципліни: «Торговельне право» та «Промислове право», які вивчали третьокурсники. Відтепер студенти судового відділення слухали щотижневі шестигодинні лекції з торгового права в першому триместрі. На семінари ж відводилося по 4 щотижневі години в першому і третьому триместрах та 2 години – в другому. Студенти об'єднаного адміністративно-юрисконсультського відділення торгове право вивчали по 2 години лекцій щотижня два триместри і мали семінари (по 2 години в першому і другому триместрі та 4 години в третьому). Їм читали й промислове право (2 години лекцій один триместр і три триместри семінари – по 2 години) та вели підвищений семінар із біржового права [6, арк. 74].

Із введенням чотирирічного курсу навчання у 1926/27 н. р. знову читали об'єднаний курс «Торгово-промислове право» для всіх третьокурсників (два триместри по 4 години щотижневих лекцій та практичних занять). Додатково на господарсько-юрисконсультському відділенні два триместри читали спецкурси «Банкове, біржове, вексельне право» та «Промислове право» (по 4 години щотижневих лекцій і семінарів). У літньому триместрі ці студенти готували кандидатські роботи із цих дисциплін (аналог курсових). Студенти судового та господарсько-юрисконсультського відділень також відвідували 16-годинний семінар із господарського права, який також закінчувався кандидатською роботою (для її підготовки відводилося 12 годин) [2, с. 278].

У навчальному плані на 1929/30 н. р. значиться обов'язковий для всіх третьокурсників предмет «Торгово-промислове право» (читався два семестри в обсязі 4 години лекцій та 3 години семінарів щотижня). Юристам господарського фаху пропонували ще й спецкурс «Промислове право», а на новоутвореному міжнародному циклі вводили нову дисципліну «Правові питання зовнішньої торгівлі» [2, с. 279–280]. Однак вже у жовтні 1930 р. правовий факультет КІНГ припинив свою діяльність.

Викладали ці предмети в КІНГ М.І. Мітіліно, О.С. Добров, В.В. Карпенко, В.І. Лабейковський, І.М. Шумилін, Б.О. Язловський. Професор М.І. Мітіліно читав лекції, на яких практикував дискусії та колективне вирішення казусів із найпоширеніших видів торгово-промислових

угод. Натомість на практичних заняттях він вів індивідуальну роботу зі студентами, колективний аналіз торгових угод за діючим правом та проектом Торгового зводу СРСР. Жвавий інтерес викликали семінарські заняття, де розглядали досвід рецепції розвиненого західноєвропейського торгового права для правового регулювання торгового обороту радянської держави. Студенти працювали не лише з вітчизняним нормативним матеріалом, а й вивчали торгове законодавство зарубіжних країн, зокрема Германське торгове уложення [7, арк. 68]. Викладач Б.О. Язловський заняття з промислового права проводив у формі колективної проробки нормативного матеріалу та аналізу нормативних актів [2, с. 121]. Навички наукової роботи студенти відточували не лише під час підготовки кандидатських робіт, а й працюючи на семінарі підвищеного типу та на юридичному семінарі. Семінари підвищеного типу із господарського і біржового права вів В.І. Лабейковський. Торгово-промисловою секцією юридичного семінару керував професор М.І. Мітіліно. Згодом тематика юридичного семінару була розширена, в 1927/28 н. р. діяли такі напрями: «Проблеми сучасного господарського права» (керівник Є.І. Кельман), «Основні питання міжнародного торгового права» (керівник М.І. Мітіліно), «Вчення про промислові підприємства з юридичної точки зору» (керівник – Б.О. Язловський), «Право власності в радянському праві» (керівник – В.В. Карпеко) [2, с. 108, 261].

Аналіз наявних навчальних планів ХІНГ дає підстави стверджувати, що торгове право вивчали студенти всіх факультетів інституту. Окрім того, на торговому факультеті обов'язковим було «Торгове транспортне право», на промисловому факультеті – «Промислове право», для окремих спеціалізованих груп фінансово-банково-страхового факультету – «Вексельне право». Натомість харківські правники вивчали дві базові дисципліни: «Торгове право» та «Промислове право». З року в рік змінювався лише обсяг навчальних годин цих дисциплін. Так, у 1921/22 н. р. третьокурсники впродовж року (4 години щотижня) слухали лекції з торгового права, тоді як промислове право було додатковою дисципліною для студентів спеціальних груп адміністративістів і цивілістів. Його читали впродовж року по 2 години щотижня [8, арк. 42].

Наступного року навантаження з торгового права зменшилося. Третьокурсники судового відділення вивчали загальну та спеціальну частини торгового права по 2 години щотижня, а на адміністративно-

му відділенні вели лише загальну частину (по 2 години щотижня). Викладання ж промислового права для всіх студентів звели до одного триместру (2 щотижневі години) [9, арк. 178–179]. У 1923/24 н. р. на торгове право відводилося по 4 години щотижня в першому триместрі, та по 2 години – в другому. Водночас двічі на місяць працював господарсько-правовий семінар, який діяв як факультатив [10, арк. 23–26].

У 1924/25 н. р. за новим навчальним планом, розробленим тодішнім деканом правового факультету професором В.М. Гордоном, третьокурсники судово-господарського відділення в осінньому триместрі вивчали торгово-промислове право (6 годин лекцій і практичних занять), а у весняному – відвідували 10-годинний торгово-правовий семінар. Зауважимо, що це навантаження становило третину всього навчального часу. Натомість студенти адміністративно-господарського відділення на третьому курсі в осінньому триместрі вивчали «Елементи цивільного і торгового права» (по 4 години лекцій і практичних занять) [11, арк. 102–104].

Важливо, що практичні заняття стали обов'язковими, були включені до навчального плану, методи їх ведення чітко окреслені, а їх програми затверджував Методком Наркомату освіти. Водночас все частіше стали впроваджуватися семінари, де студенти під керівництвом досвідченого вченого освоювали теоретичний курс дисципліни, тобто поглиблено вивчали теорію та набували навиків використовувати її в практичній роботі. Порівняно з іншими формами занять, семінар вимагав від студентів досить високого рівня самостійності, ініціативи, вміння працювати з літературою, вести дискусію, а також навичок індивідуальної та колективної роботи. Спочатку господарсько-правовий семінар вів професор В.М. Гордон, згодом С.Н. Ландкоф, В.І. Сливницький та Г.Є. Семєнова [12, ар. 143, 145].

Загалом за роки діяльності ХІНГ дисципліни торгово-правового циклу викладали такі відомі вчені, як В.М. Гордон, Б.В. Попов, С.Є. Сабінін, В.І. Сливницький, В.М. Корецький, А.С. Ратнер, С.Н. Ландкоф, О.М. Гладстерн, В.І. Серебровський, С.Й. Вільнянський, Я.І. Рапопорт, М.В. Гордон, І.Л. Цюкан, І.І. Жагелєв, С.Л. Фукс.

В ОІНГ студенти обох факультетів (правового та зовнішніх торгових відносин) торгове право вивчали на третьому курсі (лекції і практичні заняття по 2 години щотижня) [13, ар. 4]. У 1922 р. О.А. Бугаєвський організував й семінар із торгового права. Вже у навчальному плані на 1923/24 н. р., окрім торгового права (обсяг якого збільшився до

4 годин щотижня), з'явилося промислове право (2 години щотижня один триместр) [14, арк. 3]. Наступного року студенти-юристи вивчали базову дисципліну «Торгово-промислове право» (по 4 години щотижня лекцій і практичних занять – перший триместр та по 2 години – другий триместр). Третій триместр відводився для обов'язкового семінару підвищеного типу.

Одеські правознавці, які викладали ці дисципліни в ОІНГ (П.С. Кравцов, О.А. Бугаєвський, В.М. Рикачев, Є.А. Шрабштейн) значну увагу приділяли семінарам, які в ОІНГ поділялися на обов'язкові та факультативні. Факультативи діяли як семінари підвищеного типу для поглиблення спеціалізації. Це були групові заняття, де влаштовувалися дискусії за тезами студентських доповідей. Господарсько-правовий семінар підвищеного типу (6 годин щотижня) діяв для третьокурсників у третьому триместрі [15, арк. 100].

За навчальним планом 1925/26 н. р. торгове і промислове право читали як окремі дисципліни, значно збільшивши години занять. Так, торгове право вивчали три триместри (по 4 години щотижня), а промислове – один триместр (по 4 щотижневі години). Продовжував працювати й господарсько-правовий семінар підвищеного типу [16, арк. 584–585]. Такий обсяг цих дисциплін на правовому факультеті зберігався кілька років. У 1926/27 н. р. для студентів одного зі спеціалізованих ухилів (утворені замість факультативів) додатково було запроваджено спецкурс «Морське право», який читали по 2 щотижневі години два триместри [17, арк. 15–16]. З 1928/29 н. р. морське право стало обов'язковою дисципліною для студентів 4 курсу (другий триместр по 4 години щотижня, третій – по 2 години щотижня).

Кардинальних змін зазнав уже навчальний план на 1929/30 н. р. Для студентів другокурсників мали викладати «Господарське право СРСР / цивільний кодекс» (8 щотижневих годин), а на третьому курсі – «Торгово-промислове право» (4 години щотижня). На судовому та адміністративно-господарському циклах (мали утворюватися на 4 курсі) започатковували додаткові дисципліни. На судовому циклі вводили «Торговельне право / фаховий курс», «Морське право» та «Практику торговельного права», а на адміністративно-господарському циклі – «Спецкурс торгово-промислового права» та «Морське право» [18, арк. 126–128]. Однак реалізувати цей план вже не вдалося, правовий факультет ОІНГ у жовтні 1930 р. був ліквідований.

Висновки

Отже, на правових факультетах радянських вишів у 1920-х роках торгово-правові дисципліни були представлені курсами: «торгове право», «промислове право», «вексельне право», «морське право», «біржове право» тощо. Для їх викладання, окрім лекцій, практикували практичні заняття, семінари та семінари підвищеного типу. Обсяги курсів вражають, подекуди вони складали третину всього навчального часу. Студенти працювали з нормативним матеріалом, цікавилися рецепцією західноєвропейського торгового права для регулювання радянського торгового обороту, вивчали Германське торгове уложення. Однак поступово перелік і обсяги цих дисциплін скорочувалися і вже у навчальних планах на 1929/30 н. р. вивчення торгового права було зведено до однієї дисципліни – «Торгово-промислове право». Лише в ОІНГ залишився спецкурс «Морське право». З ліквідацією інститутів народного господарства у 1930 р. викладання торгово-правових дисциплін зовсім припинено. Однак правники інститутів народного господарства у 1920-х роках досить активно вивчали проблеми у сфері торгового права. Аналіз їх наукових розробок та їх вплив на сучасність можуть бути цікавими для дослідників та активізувати подальші пошуки.

Список використаних джерел:

1. Міхневич Л.В. Торгове право в неуніверситетських навчальних закладах на українських теренах (XIX – початок XX ст.). *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 176–181.
2. Міхневич Л.В. Розвиток юридичної науки і освіти в Київському комерційному інституті – Київському інституті народного господарства (1906–1930 рр.). Київ: КНЕУ, 2011. 286 с.
3. Учебные планы на 1920–1921 гг. *ДАК* (Держ. архів м. Києва). Ф. Р-871. Оп. 1. Спр. 2.
4. Отчет о деятельности Киевского института народного хозяйства за 1922 г. *ЦДАВОУ* (Центр. держ. архів вищих органів влади та управ. України). Ф. 166. Оп. 5. Спр. 576.
5. Проект Учебного плана правового цикла КИИХа на 1924/25 учеб. год. *ЦДАВОУ*. (Центр. держ. архів вищих органів влади та управ. України). Ф. 166. Оп. 4. Спр. 566.
6. Навчальний план юридичного факультету Київського інституту народного господарства на 1925/26 навч. рік. *ЦДАВОУ*. (Центр. держ. архів вищих органів влади та управ. України). Ф. 166. Оп. 5. Спр. 558.
7. Отчет за 1923–1924 гг. преподавателя М.И. Митилино. *ДАК* (Держ. архів м. Києва). Ф. Р-871. Оп. 1. Спр. 54.
8. Учебный план правового факультета ИНХ в 1921–1922 гг. *ЦДАВОУ* (Центр. держ. архів

вищих органів влади та управ. України). Ф. 166. Оп. 2. Спр. 1139.

9. Учебный план Правового факультета Харьковского института народного хозяйства на 1922–1923 уч. г. ЦДАВОУ (Центр. держ. архів вищих органів влади та управ. України). Ф. 166. Оп. 2. Спр. 1512.

10. Учебный план на 1923/24 год. ЦДАВОУ (Центр. держ. архів вищих органів влади та управ. України). Ф. 166. Оп. 4. Спр. 580.

11. Нормальный учебный план правового факультета института народного хозяйства. ЦДАВОУ (Центр. держ. архів вищих органів влади та управ. України). Ф. 166. Оп. 4. Спр. 580.

12. Річний звіт Харківського інституту народного господарства за 1927/28 шк. р. ЦДАВОУ (Центр. держ. архів вищих органів влади та управ. України). Ф. 166. Оп. 8. Спр. 132.

13. Доклад о деятельности Одесского института народного хозяйства за I триместр и начало II-го трим. 1922/23 уч. г. ЦДАВОУ (Центр. держ. архів вищих органів влади та управ. України). Ф. 166. Оп. 2. Спр. 1506.

14. Одесский институт народного хозяйства. Учебный план юридического факультета на 1923/1924 учебный год. ЦДАВОУ (Центр. держ. архів вищих органів влади та управ. України). Ф. 166. Оп. 4. Спр. 574.

15. Учебный план юридического факультета Одесского института народного хозяйства на 1924–25 уч. год. ЦДАВОУ (Центр. держ. архів вищих органів влади і управ. України). Ф. 166. Оп. 4. Спр. 574.

16. Учебный план на 1925–26 учебный год. Юридический факультет. ЦДАВОУ (Центр. держ. архів вищих органів влади і управ. України). Ф. 166. Оп. 5. Спр. 562.

17. Учебный план юридического факультета на 1926–27 уч. г. ЦДАВОУ (Центр. держ. архів вищих органів влади та управ. України). Ф. 166. Оп. 6. Спр. 5641.

18. Проект нормального учебного плана юридического факультета Одесского института народного хозяйства в 1929/1930 учеб. году. ЦДАВОУ (Центр. держ. архів вищих органів влади та управ. України). Ф. 166. Оп. 6. Спр. 5641.

There was carried out the analysis of the teaching and the scope of the study of trade law at the law faculties of the national economy institutions in the 1920-1930's. There was established that trade law was in its prime in the era of the new economic policy. Lawyers studied both the general course of commercial law and various special courses, the names and amounts of study time were often changed. There was shown that "Commercial Law" and "Industrial Law", then "Commercial and Industrial Law" were compulsory courses at the Kiev Institute of National Economy. The intensity of the classes was quite high: 6 hours of lectures and 4 hours of practical classes per week. In addition, special courses such as bill, competition, exchange, maritime and river law were conducted. Students gained practical skills in seminars of advanced type in business law and stock exchange law.

There was found that the load on trade law was a third part of the study time at Kharkiv Institute of National Economy. "Commercial Law" and "Industrial Law" were two basic disciplines were studied there. The list of special courses included commercial transport law and promissory note law. Particular attention was paid to practical classes, electives and higher-level seminars. It is important that a high-level trade seminar was scheduled for 10 hours per week. There was found that in the Odessa Institute of National Economy "Maritime Law" was the obligatory discipline in addition to commercial and industrial law. It was taught 4 hours per week. Lectures, practical classes, seminars, electives were traditional forms of classes. There also was an advanced seminar on trade law.

There was found that despite the wide representation of trade law in the curriculum of the Law Departments of the Institutes of National Economy of Kyiv, Kharkiv and Odessa its teaching had been reduced by 1930 to only one discipline – Commerce and Industry Law, and completely stopped subsequently.

Key words: commercial and industrial law, commercial law, bill of exchange right, competitive law, maritime law.

